

Wiesław Kraiński

Osobowość dyssocjalna jako przyczyna psychiczna nieważności małżeństwa

Ius Matrimoniale 15 (21), 27-42

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Wiesław Kraiński

OSOBOWOŚĆ DYSSOCJALNA JAKO PRZYCZYNA PSYCHICZNA NIEWAŻNOŚCI MAŁŻEŃSTWA

WSTĘP

Zjawisko zaburzeń osobowości jest znane od początków rozwoju cywilizacji. Zdaniem Hipokratesa ich przyczyną tkwiła w nieprawidłowym funkcjonowaniu fizjologicznym organizmu. Platon natomiast uważał, że źródłem takich chorób są konflikty psychologiczne. Pierwsze opisy zaburzeń osobowości typu antisocjalnego pojawiły się w XIX wieku. Lekarze tamtego czasu przyczyny zachowań antyspołecznych upatrywali w szaleństwie i impulsywności. Jednostki antyspołeczne były traktowane jako godne moralnego potępienia. W 1835 roku wprowadzono pojęcie „obłądu moralnego” (moral insanity), które nie miało charakteru naukowego, ale opisywało syndrom tej anomalii jako niezdolności do kierowania własną osobą zgodnie z wewnętrznym poczuciem słuszności, dobra i odpowiedzialności¹. Wraz z rozwojem nauk behavioralnych, psychiatria poszła w kierunku badań obserwacyjnych.

Współcześnie terminem oficjalnie przyjętym w psychologii na określenie dyssocjalnego zaburzenia osobowości jest nazwa „antyspołeczne zaburzenie osobowości”.

Zaburzenia związane z osobowością dyssocjalną są bardziej złożone niż większość poznanych przez psychologię anomalii. Przypadłość ta dotyczy nie tylko intelektu czy woli, ale także innych obszarów osobowości. Dlatego też osoba, u której zdiagnozowano osobowość dys-

¹ T. Millon, R. Davis, Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, s. 151.

socjalną została określona jako ta, która nigdy nie osiągnęła stopnia rozwoju właściwego dla *homo domesticus*².

Osobowość antysocjalna występuje u ok. 3% populacji, najczęściej u mężczyzn. Istotą tego zaburzenia jest drastyczne przekraczanie norm i zasad współżycia społecznego, nawiązywanie nietrwałych relacji. Jak jednak podkreśla J. Heitzmann³, cechą najbardziej charakterystyczną dla tego zaburzenia, stanowiącą o jego istocie, jest emocjonalna reakcja na własne zachowania, a dokładnie – nie doświadczanie poczucia winy.

CHARAKTERYSTYKA OSOBOWOŚCI DYSSOCJALNEJ

1. Pojęcie osobowości i jej kształtowanie

Zanim przejdziemy do omawiania charakterystycznych rysów zaburzenia dyssocjalnego, przyjrzyjmy się samemu pojęciu osobowości i jej rozwojowi.

Osobowość powinna być postrzegana jako dynamiczna organizacja struktur, z których składa się człowiek. Według Allporta na struktury te składają się: fizyczność, temperament, inteligencja i charakter⁴. Osobowość nie może być rozumiana jedynie jako całkowita suma cech charakteru. Współcześnie osobowość określa się jako zintegrowany, dynamiczny system biologicznych, psychicznych i społecznych cech człowieka, działający w interakcji z zewnętrznym środowiskiem⁵.

² Por. A. Mendonça, *Antisocial Personality and Nullity of Marriage*, w: *Studia Canonica*, vol. XVI, No. 1, s. 45.

³ J. Heitzmann, *Psychiatria*, Wyd. PZWL, s. 164.

⁴ Podział i opis wg Allporta: fizyczność – odnosi się do ciała, do jego strukturalnych i funkcjonalnych aspektów, jego stanu zdrowia, choroby, piękna i deformacji. Percepcja tych aspektów wpływa na sposób, w jaki osoba przystosowuje się do siebie samej i do otoczenia (np. nadmierna wrażliwość w relacji do swego ciała); temperament – odnosi się do klimatu tzw. „wewnętrznej pogody”, w której kształtuje się osobowość. Emocjonalność lub jej brak, nastroje, stabilność, entuzjazm są ważnymi aspektami składającymi się na pojęcie temperamentu; inteligencja – zawiera wszystkie funkcje kognitywne, takie jak postrzeganie, głębia, umiejętność percepcji, zdolność do nauki, funkcje pamięci oraz umiejętność planowania i wyobrażania sobie przyszłości. – por. A. Mendonça, *Antisocial Personality...*, s. 47-48.

⁵ K. Graczyk, *Zaburzenia osobowości nupturienta podstawą do orzekania o nieważności małżeństwa*, *Studia Włocławskie* 6 (2003), s. 189.

W języku potocznym osobowość często utożsamia się z charakterem⁶. W sensie etycznym charakter jest „zdolnością do samokontroli lub zdolnością przystosowywania życia do zasad”⁷. W tym sensie mówimy o słabym lub mocnym charakterze. Zdolność samokontroli lub nawyki należą jasno do sfery woli, stąd też w etycznym aspekcie charakter jest synonimem silnej woli⁸.

Rozwój osobowościowy, w najszerszym (psychobiologicznym) sensie, zaczyna się w okresie prenatalnym. Allport utrzymuje⁹, że jeżeli w wieku niemowlęcym nie zostaną zaspokojone potrzeby „zależnościowe”, budowane na naturalnym fundamencie, przez całe późniejsze życie osoba będzie manifestować posesywność, zachłanność i inne podobne wysiłki, aby uzyskać warunkowo miłość, której w początkowym okresie życia była pozbawiona. Zamiast zaufania, które jest podstawą relacji interpersonalnych, życie będzie budować na podejrzliwości. Podstawą zdrowia mentalnego jest zaufanie, rozwijające się już od początku życia osoby¹⁰.

Osobowość kształtuje się etapami, na które wpływ ma wiele czynników. Przy szukaniu przyczyn mogących doprowadzić do zaburzeń osobowości typu antisocjalnego, niezwykle ważne wydaje się przesłedzenie portretu osobowości danej osoby, tym bardziej, że udowodnienie istnienia przyczyny, o której mowa w kan. 1095 KPK implikuje jakąś historię osobowości strony.

Poniżej celowo wyróżnimy poszczególne rodzaje rozwoju, których zahamowanie w istotnych obszarach życia będzie miało wpływ na możliwość wystąpienia zaburzenia¹¹:

⁶ Por. tamże.

⁷ Por. A. Mendonça, *Antisocial Personality...*, s. 48.

⁸ W sensie psychologicznym na charakter składa się fundamentalny zestaw wartości, które dana osoba usiłuje realizować. Jest wymaganym komponentem osobowości, efektem doświadczenia i uczenia się. Istnieją trzy komponenty charakteru: świadomość lub poczucie odpowiedzialności – odnosi się do siebie samego i do otoczenia. Zawiera filozofię życia osoby, ideały, stosunek do wartości moralnych, zdolność dążenia do celu mimo przeciwności i rozczarowań; społeczność – określa ogólny stosunek do innych, rozpoznawanie indywidualnych praw człowieka i godności osobowej innych (podejrzliwość, tolerancja, sympatia, przyjazne nastawienie). Ten rys charakteru zależy od objawianych przez osobę tendencji społecznych oraz równowagi w dążnościach egocentrycznych; nawyki – są ważnym aspektem osobowości. – por. tamże, s. 48-49.

⁹ Por. tamże, s. 50.

¹⁰ Dec. c. Boccafolo, z dnia 13 lipca 2000, RRDec. vol. XCII, s. 522, n. 10.

¹¹ Cyt. za: A. Mendonça, *Antisocial Personality...*, s. 50-57.

1. Rozwój kognytywny – według Piaget’a, kształtowanie się osobowości rozpoczyna się między 8 a 12 rokiem życia (okres pre-adolescencyjny). W tym czasie kształtuje się autonomiczna hierarchia zasad i wartości, uznanie woli z szacunkiem dla systemu zasad moralnych i społecznych. Proces ten może być zablokowany z różnych powodów. Generalnie, równowagę osiąga się, kiedy osoba dojrzewająca nabywa zdolność do przewidywania i interpretowania doświadczenia poprzez spontaniczną refleksję i dyskursywne rozumowanie. Osoby, u których w wieku dojrzewania nie nastąpiła ta przemiana (tzw. przejście), będą pozbawione zdolności do spontanicznej refleksji i praktycznego osądu. Ich sposób zachowania i myślenia będzie przeważnie egocentryczny.
2. Rozwój afektywny (uczuciowy) – Istnieje wewnętrzna jedność pomiędzy inteligencją i afektami (uczuciami). Podczas wczesnego dzieciństwa (ok. 7 roku życia), zakładając, że rozwój we wcześniejszych latach przebiegał bez zakłóceń, wewnętrzna struktura uczuć staje się coraz bardziej uporządkowana. Uczucia jednostronnego szacunku dla rodziców lub innych osób z otoczenia, dominujące w wieku wcześniejszym, przeobrażają się w uczucie wzajemnego szacunku, co jest źródłem powstania u osoby poczucia uczciwości, zasad fair-play itd. Te uczucia stabilizują się podczas średniego i późnego okresu dzieciństwa (7-12 lat). Tylko i wyłącznie w tym okresie dziecko zaczyna pojmować implikacje kłamstwa, oszustwa i nieuczciwości.
3. Rozwój moralny – Rozwój osobowości osiąga punkt kulminacyjny w integracji (scalaniu się) systemu wartości i filozofii życia. Integracja systemu wartości jest rezultatem komunikacji interpersonalnej. W sensie dosłownym dziecko pozostaje poza moralnością. Jego zachowanie charakteryzuje się całkowicie poprzez bezpośrednie zaspokajanie potrzeb. Prawda, sprawiedliwość i inne moralne wartości nie stanowią dla dziecka żadnych specjalnych zasad. Kłamstwo jest czymś złym, ponieważ jest zakazane: kłamanie jest złe, ponieważ jest karalne. Inne moralne uczucia niepowiązane z zakazami lub sankcjami nie istnieją w małym dziecku. W miarę jak dziecko uczy się rozróżniać swój punkt widzenia od punktu widzenia innych, zaczyna się u niego zmiana negatywnego aspektu „muszę” na „powinienem”, który nie jest już zagrożony karą. Rodzi się poczucie obowiązku. Jeżeli osoba nie osiągnie tego etapu, nie zrozumie siebie i nie będzie umiała odpowiadać na potrzeby

i uczucia innych ludzi. Badania wykazały, że pomiędzy 11-13 rokiem życia większość dzieci może już wydawać osąd, stawiając się w sytuacji drugiej osoby.

Ważnym składnikiem świadomości jest wina. Bez adekwatnej zdolności autorefleksji, młoda osoba nie może zacząć pojmować pojęcia obowiązków moralnych. Konsekwentnie, będzie pozbawiona jakiejkolwiek podstawy kognitywno-moralnej (oznacza to brak rozpoznawania sytuacji pod względem moralnym) i poczucia winy oraz innych uczuć w relacjach rodzinnych, począwszy od okresu niemowlęctwa, żadne dziecko nie będzie mogło osiągnąć dojrzałości, ponieważ nie będzie posiadało obiektu miłości, z którym mogłoby się zidentyfikować. Allport parafrazuje to bardziej precyzyjnie: „miłość otrzymana i dana jest najlepszą formą terapii”.

4. Rozwój seksualny – W przebiegającym normalnie procesie dojrzewania, zdrowa tożsamość psychoseksualna wytwarza się w środkowym okresie dzieciństwa. Młody człowiek, niepewny swojej tożsamości, ucieka od zażyłości interpersonalnych lub zatracą się w nich, utrzymując stosunki seksualne z wieloma osobami, bez prawdziwego zjednoczenia. Co więcej, unikanie bliskości, w wielu przypadkach często wzmacniane jest przez strach przed rezultatem zażyłości, tzn. potomstwem i opieką.
5. Rozwój społeczny – Na proces socjalizacji składa się stopniowe wchłanianie i integracja społeczno-kulturalnych aspektów ludzkiego otoczenia w osobowość. Ze strony jednostki konieczna jest tu zdolność rozpoznawania i odczuwania potrzeb i praw innych ludzi. Przed 7 rokiem życia dziecko jest zazwyczaj egocentrykiem, ponieważ nie potrafi rozróżnić pomiędzy własnym punktem widzenia a punktem widzenia innych, i dlatego nie potrafi postawić się na miejscu kogoś innego. Kiedy dziecko zaczyna uczestniczyć w życiu grupy rówieśników, zaczyna rozwijać w sobie zdolność podejmowania różnych ról. Jest to ważny warunek wstępny progresu w procesie socjalizacji i wyjaśnia on dlaczego L. Kohlberg utrzymuje, że wiedza społeczna i wiedza o sobie są oparte na czynnościach współuczestnictwa, przez patrzenie z perspektywy innej osoby. Kiedy dziecko ma 9 lat, nie rozumie jeszcze zasad społecznych i przestrzega ich, ponieważ tego jest uczone. Dopiero w wieku 12 lat dziecko zdolne jest do kooperacji w tej kwestii.

Zaburzenia osobowości

Osobowość zaburzona uważana jest za jedną z ważniejszych nieprawidłowości osobowościowych, odmienną od zaburzeń psychotycznych i psychoneurotycznych. Zaburzenie polega na takim zahamowaniu, pod wpływem którego nie rozwija się poczucie moralnego obowiązku¹². Cleckley definiuje zaburzenie jako „poważną i subtelną anomalię lub defekt (uszkodzenie) znajdujące się na głębokim poziomie zaburzeń integracji i oceny krytycznej doświadczenia”¹³.

Klasyfikacja ICD-10 do zaburzeń osobowości zalicza głęboko zakorzenione i utrwalone wzorce zachowań, przejawiające się mało elastycznymi reakcjami na różnorodne sytuacje indywidualne i społeczne¹⁴. Istnieje różnica pomiędzy zaburzeniami osobowości a zmianami osobowości.

Jak podają autorzy „Psychopatologii”¹⁵, istotą osobowości zaburzonej jest niedostatek uczuciowości wyższej i wynikające stąd zakłócenia w funkcjonowaniu społecznym i trudności adaptacyjne do jego wymogów, co jest skutkiem nieprawidłowych cech osobowości i czynników sytuacyjnych. Do rozpoznania osobowości antysocjalnej konieczne jest nie tylko stwierdzenie objawów dezadaptacji, ale wykazanie ich w historii życiowej pacjenta, co oznacza, że nieprawidłowa osobowość musi być zjawiskiem trwałym¹⁶.

3. Osobowość dyssocjalna

a. Definicja

Większość literatury na temat osobowości dyssocjalnej ma charakter deskryptywny, tzn. definiuje chorobę poprzez opisanie charakterystycznych zachowań, będących jej skutkiem¹⁷. Idąc tym śladem, przytoczmy najbardziej znamienne dla osobowości dyssocjalnej za-

¹² Por. A. Mendonça, *Antisocial Personality...*, s. 60.

¹³ Por. tamże, s. 61.

¹⁴ A. Bilikiewicz, J. Landowski, P. Radziwiłłowicz, *Psychiatria*, Wyd. PZWL 1999, s. 180.

¹⁵ M. Seligman, E. Walker, D. Rosenhan, *Psychopatologia*, s. 177.

¹⁶ Por. tamże.

¹⁷ Por. A. Mendonça, *Antisocial Personality...*, s. 60.

chowania: antysocjalna agresja; brak zdolności wnikliwego rozumienia; hiperaktywność; brak empatii; brak poczucia winy; brak poczucia bezpieczeństwa; bezwzględność, bezduszość, okrucieństwo.

W. McCord podkreśla¹⁸, że osoba cierpiąca na zaburzenia osobowości dyssocyjnalnej jest bardzo impulsywna, nie posiada zdolności odczuwania winy (lub posiada ją w bardzo niewielkim stopniu), jest niezdolna do tworzenia trwałych więzi afektywnych z innymi osobami. Autor ten uważa, że czynniki takie jak brak poczucia winy oraz zdolności afektywnej są głównymi cechami, odróżniającymi osobowość dyssocyjnalną od innych zaburzeń. Kolejny autor, Z. Giora¹⁹, opisuje osobę z zaburzeniami dyssocyjjalnymi jako charakteryzującą się niezdolnością do uczucia miłości, nieumiejętnością akceptacji poczucia winy, nieumiejętnością rozróżniania pomiędzy prawdą a fałszem, brakiem wnikliwości, nieodpowiedzialnością, działaniem pod wpływem impulsów.

W wykazie WHO (ICD-10), osobowość dyssocyjnalna figuruje pod skrótem F60.2 i zdefiniowana jest jako „zaburzenie, które zwraca uwagę dużą niewspółmiernością między zachowaniem a obowiązującymi normami społecznymi”²⁰. Opis ma charakter deskryptywny i zawiera następujące cechy zaburzenia: a) bezwzględne nieliczenie się z uczuciami innych; b) silna i utrwalona postawa nieodpowiedzialności i lekceważenie norm, reguł i zobowiązań społecznych; c) niemożność utrzymania trwałych związków z innymi, przy braku trudności w ich nawiązywaniu; d) bardzo niska tolerancja frustracji i niski próg wyzwalania agresji, w tym zachowań gwałtownych; e) niezdolność przeżywania poczucia winy i korzystania z doświadczeń, a w szczególności z doświadczanych kar; f) wyraźna skłonność do obwiniania innych lub wysuwania pozornie możliwych do uznania racjonalizacji zachowań, które są źródłem konfliktów z otoczeniem. Jak dalej czytamy w klasyfikacji, cechą towarzyszącą zaburzeniu może być także nadmierna drażliwość. Zaburzenia zachowania w dzieciństwie i w wieku młodzieńczym, chociaż nie zawsze występują, mogą ułatwiać rozpoznanie.

Oto kryteria antyspołecznego zaburzenia osobowości według DSM-IV²¹:

¹⁸ Por. tamże.

¹⁹ Por. tamże.

²⁰ M. Seligman, E. Walker, D. Rosenhan, *Psychopatologia*, s. 172.

21 Dec. c. Boccafola z dnia 17 lutego 2000 roku, RRDec. vol. XCII, s. 179, n. 7; por. T. Millon, R. Davis, *Zaburzenia osobowości...*, s. 138-139.

a. utrwalony wzorec braku poszanowania i pogwałcenia praw innych ludzi, który pojawia się po 15 roku życia i przejawia się w nieprzestrzeganiu norm społecznych odnoszących się do zachowań zgodnych z prawem; nieuczciwością, kłamstwami, używaniem fałszywych nazwisk, pseudonimów, oszukiwaniem innych dla własnej korzyści czy przyjemności; impulsywnością lub niezdolnością do planowania; drażliwością i agresywnością, udziałem w bójkach i napadach; lekkomyślnym lekceważeniem bezpieczeństwa własnego i innych ludzi; trwałym brakiem odpowiedzialności, na co wskazują wielokrotne niepowodzenia w utrzymaniu stałej pracy czy niedotrzymywanie zobowiązań finansowych; brak wyrzutów sumienia, obojętność na wyrządzanie krzywdy innym, znęcanie się nad nimi i okradanie ich, szukanie racjonalizacji takich czynów.

b. Norma a patologia

Niezwykle ważnym w omawianym zagadnieniu jest uwypuklenie różnicy pomiędzy osobowością antysocjalną a osobowością charakteryzującą się antyspołecznym stylem²². Ma to ogromne znaczenie, zwłaszcza w przełożeniu na grunt procesowy. Co prawda, dokonanie takiego rozróżnienia należy do powołanego w konkretnej sprawie biegłego, ale nie zmienia to faktu, że sędzia, jako niezwiązany bezwzględnie opinią, powinien orientować się w zachowaniach, które mieszczą się w normie, a które poza nią wykraczają.

Niektóre osoby mają cechy odpowiadające osobowości antyspołecznej, które jednak mieszczą się w normie i nie są patologią. Należą do nich awanturnicy, żądni przygód i ryzyka, dokonywania nowych odkryć i przekraczania granic wyznaczonych przez stereotypy.

Bardziej patologiczną odmianą osobowości, noszącą rysy antysocjalne, a jednak mieszczącą się jeszcze w granicach normalności, jest osobowość dysydencka²³. Dysydenci nie znoszą rutyny dnia codziennego, są niezależne w myśleniu, uparcie dążą do celu dzięki sile swojej woli. Ciężko jest im podejmować obowiązki płynące z zasad społecznych, ponieważ chcą pozostawać niezależni i autonomiczni.

²² Por. T. Millon, R. Davis, Zaburzenia osobowości..., s. 144.

²³ Por. T. Millon, R. Davis, Zaburzenia osobowości..., s. 142.

c. Odmiany osobowości antyspołecznej²⁴

- a. osobowość antyspołeczna zachłanna – jest odmianą osobowości dysocjalnej z cechami osobowości narcystycznej. Osoba taka czuje się celowo odrzucona i pozbawiona możliwości zaspokajania własnych potrzeb, jest drapieżna, zawistna, nienasycona w pragnieniach.
- b. osobowość antyspołeczna broniąca własnej reputacji – osoba cierpiąca na tego typu zaburzenie potrzebuje potwierdzenia w oczach innych ludzi swojej doskonałości, niezłomności; robi na innych wrażenie groźnej i nietykalnej.
- c. osobowość antyspołeczna ryzykująca – cechuje się skłonnością do ryzyka, odwagą, zuchwałością, wdaje się w niebezpieczne przedsięwzięcia.
- d. osobowość antyspołeczna nomadyczna – tuła się na marginesie życia, ma się za włóczęgę, pechowca, odludka, odmienia.
- e. osobowość antyspołeczna wroga – ta odmiana osobowości odznacza się zaczeplnością, zjadliwością, zawziętością, brutalnością, pragnieniem zemsty, okrucieństwem, brakiem poczucia strachu i wyrzutów sumienia.

4. Kliniczny profil osoby zaburzonej antyspołecznie i jego skutki na gruncie małżeńskim

W czasie zwykłego wywiadu psychologicznego lub psychiatrycznego, osoba zaburzona sprawia wrażenie zdrowej mentalnie. Przeciętny obserwator dostrzega jej dobre maniery, łatwość konwersacji, poczucie humoru, optymistyczne nastawienie do świata. W rozmowie osoba taka wykazuje się zdrowym osądem rzeczywistości, potrafi werbalnie wyrazić swoje uczucia w stosunku do rozmówcy.

Także spojrzenie na intelektualne funkcje osoby zaburzonej rzuca niewiele światła na jej psychotyczne nieprawidłowości. Osoba zaburzona antysocjalnie nie zdradza objawów percepcyjnego zniekształcenia rzeczywistości. Wie i akceptuje, przynajmniej w sposób werbalny, normy społeczne i zasady moralne. Trudno jest wykryć jakiegokolwiek wady w logicznym toku myślenia takiej osoby.

²⁴ Opis i charakterystyka cyt. za: T. Millon, R. Davis, Zaburzenia osobowości..., s. 147.

5. Osobowość dyssocjalna jako przyczyna niezdolności

Jurisprudencja jasno stwierdziła, że w konkretnej sprawie nie są ważne poszczególne rodzaje chorób i zaburzeń psychicznych, ale psychologiczny efekt, jaki one wywierają na zdolność małżeńską nupturienta²⁵.

Do zawarcia małżeństwa konieczny jest taki rozwój intelektualno-wolitywny, który proporcjonalnie odpowiada rzeczywistości zawieranego małżeństwa²⁶. Każdy wolny czyn wymaga poznania intelektualnego, które jednakże nie jest wystarczającym czynnikiem dokonującym wyboru. Doktryna kanonistyczna wymaga także zdolności podmiotu do podjęcia świadomego wyboru po refleksji nad prowadzącymi do niego motywami²⁷. Ludzkie działanie jest wynikiem woli, która musi w każdym przypadku być wolna. Wolność woli powinna być rozumiana jako „wolność psychologiczna”²⁸, implikująca podejmowanie decyzji świadomych, odpowiedzialnych i umotywowanych.

Omówiona wcześniej istota zaburzeń dyssocjalnych wpływa na poprawne działanie intelektu, woli i uczuć, które ma z zasady prowadzić nupturienta do świadomej, wolnej i racjonalnej decyzji o zawarciu związku małżeńskiego. Mamy tu na myśli niezdolność konsensualną rozumianą statycznie (dotyczącą aktu zgody małżeńskiej), jak i dynamicznie (rozumianą jako moment psychologiczny, z którego wpływa realizacja małżeństwa, polegająca na podjęciu obowiązków małżeńskich)²⁹.

Teoretycznie, charakter zaburzeń dyssocjalnych nie pozostawia wątpliwości co do *incapacitas* podmiotu. W praktyce sądowej, niezdolność ta zawsze będzie przedmiotem rygorystycznego udowodnienia.

Dyspozycja kan. 1095 KPK obejmuje trzy tytuły nieważności konsensualnej, przy omawianiu których ważne jest oddzielenie zgody małżeńskiej jako aktu podmiotu i zgody małżeńskiej jako przedmiotu tego aktu. Kan. 1095 n. 1 i 2 KPK odnoszą się do intelektu i woli, natomiast kan. 1095 n. 3 KPK bezpośrednio dotyka przedmiotu kon-

²⁵ Dec. c. Lefebvre z dnia 8 lipca 1967, S.R.R.Dec., vol. LIX.

²⁶ Por. F. Pompedda, Kan. 1095 w systematyce generalnej KPK i w ewolucji interpretacyjnej, IM 4 (1999), s. 29; zob. dec. c. Boccafola z dnia 17 lutego 200, RRDec., vol. XCII, s. 178, n. 7.

²⁷ Por. F. Pompedda, Kan. 1095..., s. 31-32.

²⁸ Por. tamże, s. 32.

²⁹ Por. tamże, s. 33.

sensu, który nie jest już celem intelektu i woli, ale rzeczywistością do uaktualnienia³⁰.

Opisane wyżej symptomy osobowości dyssocjalnej niewątpliwie klasyfikują to zaburzenie do kategorii *causae naturae psychicae*. Pojawia się natomiast pytanie, w jakim stopniu zaburzenie to wpływa na kwestię podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich. Zachowania składające się na osobowość dyssocjalną wpływają przede wszystkim na relacje interpersonalne małżonków i uniemożliwiają wypełnianie dóbr płynących z *bonum coniugum* wyrażających się w sferze intelektualnej, afektywno-wolitywnej i fizycznej, albo seksualnej³¹. Najszerzym pojęciem, z jakiego wypływa rozumienie *bonum coniugum* jest termin *consortium totius vitae*. Wydaje się, że objawy osobowości antyspołecznej z natury będą godzić w realizowanie głęboko personalistycznej wspólnoty małżeńskiej dwojga osób. Brak empatii, niezdolność do nawiązywania stałych relacji interpersonalnych, patologiczny egocentryzm, czynią cierpiących na to zaburzenie niezdolnymi do wzajemnej pomocy małżeńskiej³².

Istnieją pewne różnice w wypełnianiu obowiązków małżeńskich, jeżeli chodzi o płeć kontrahenta. Z całą stanowczością stwierdza się, że mężczyzna z zdiagnozowaną osobowością dyssocjalną nie jest w stanie podjąć dobra potomstwa, ponieważ nie przejawia pozytywnych zachowań wobec własnego dziecka³³. Osobowość zaburzona dyssoc-

³⁰ Por. tamże, s. 34.

³¹ *Heic agitur de totius vitae consortio, sub aspectu boni coniugum considerato, id est: „quod eius amplitudinem, complectentem integrationem interpersonalem vitae interpersonalis viri et mulieris”, quatenus eiusmodi consortium „cum sit totius vitae, secumferat necesse est communionem in sphaera intellectiva, affectivo-volitiva et organica seu sexuali, in quibus omnis personalitas implicatur – dec. c. de Lanversin z dnia 1 marca.1989, R.R.Dec., vol. LXXXI, p. 178; zob. dec. c. Boccafoli z dnia 13 lipca 2000, RRDec., vol. XCII, s. 522, n. 10: Ad gravem formam anomaliae psychicae, quae attingere potest obligationem instaurandi ac sustinendi communionem amoris coniugalis propter incapacitatem se donandi et acceptandi alterum in communionem huiuscemodi, haud dubie conferre potest conditio pathologica complexa, utpote exempli gratia, personalitas perturbata seu psychopatica.*

³² Por. A. Mendonça, *Antisocial Personality...*, s. 180.

³³ Mężczyzna nie chce zaakceptować faktu bycia ojcem, nierzadko zmusza żonę do zabicia dziecka, lub jest wobec niej brutalny, stosuje przemoc fizyczną i psychiczną nawet kiedy jest ona w zaawansowanej ciąży. Po urodzeniu dziecka, ciężar jego wychowania przejmuje wyłącznie kobieta. – por. S. Paździor, *Przyczyny psychiczne niezdolności osoby do zawarcia małżeństwa w świetle kan. 1095*, Wyd. KUL 1999, s. 94.

cialnie nie potrafi także podjąć dobra wierności, co przejawia się w nawiązywaniu kontaktów seksualnych oraz lekkim podejściu do życia seksualnego³⁴. Odosobnionymi są przypadki, w których osoba zaburzona antysocjalnie nie stosuje przemocy.

Nieco inaczej kwestia podjęcia obowiązków przedstawia się u zaburzonej antysocjalnie kobiety. Podkreśla się, że w większości przypadków kobiety ze stwierdzoną osobowością antysocjalną wiodą przed zawarciem małżeństwa bujne życie seksualne z wieloma partnerami, a w krótkim po zawarciu małżeństwa czasie powracają do takiego stylu życia, co niekiedy przeradza się w nimfomanię³⁵. Zaburzenie to uniemożliwia zatem podjęcie dobra wierności. Także w obrębie dobra potomstwa kobieta z osobowością dysocjalną nie będzie w stanie podjąć i wypełnić żadnych obowiązków, m.in. z powodu braku uczuć macierzyńskich³⁶. Podobnie sprawa przedstawia się z realizacją dobra małżonków. Kobieta z osobowością zaburzoną antyspołecznie nie traktuje męża jak partnera, nie podejmuje obowiązków domowych, z powodu chłodu uczuciowego, nie jest w stanie nawiązać z nim głębokiej więzi interpersonalnej.

Dodatkowo, silnym argumentem na rzecz niezdolności psychicznej u obu płci jest fakt, że zaburzenie dysocjalne ma wiele cech wspólnych z osobowością paranoiczną, histrioniczną, sadystyczną oraz osobowością z pogranicza³⁷. Cechy osobowości antysocjalnej są więc spotęgowane przez symptomy wchodzących z nią w interakcje innych zaburzeń.

Jest oczywistym, że osobowość zaburzona antysocjalnie podlega kwalifikacji prawnej z dwóch ostatnich tytułów kan. 1095 KPK. Może bowiem powodować zarówno brak rozeznania oceniającego, jak i niezdolność do podjęcia obowiązków małżeńskich³⁸. Według tzw. podejścia poznawczego w psychologii, jednostki antyspołeczne cechują się słabą zdolnością planowania oraz niezdolnością przewidywania konsekwencji własnych czynów³⁹. Cechy te mają ogromne znaczenie dla analizy sędziowskiej momentu wyrażania zgody małżeńskiej przez

³⁴ Por. tamże, s. 95.

³⁵ Por. tamże, s. 98-99.

³⁶ Por. tamże.

³⁷ Por. T. Millon, R. Davis, *Zaburzenia osobowości...*, s. 185.

³⁸ Por. S. Paździor, *Przyczyny...*, s. 97.

³⁹ Por. T. Millon, R. Davis, *Zaburzenia osobowości...*, s. 185.

kontrahenta, zwłaszcza przy rozpatrywaniu sprawy z kanonu 1095 n. 2 KPK.

Jurisprudencja rotalna rozpatruje kwestie ważności małżeństwa z tytułu niezdolności do podjęcia istotnych obowiązków z przyczyny psychicznej jaką jest zaburzona osobowość antysocjalna⁴⁰. Sentencja c. Lopez-Illana z dnia 10 marca 1998 roku, w sposób enumeratywny wylicza poszczególne warunki, które należy mieć na uwadze przy analizie prawnej wpływu zaburzenia antysocjalnego na kwestię podjęcia obowiązków małżeńskich:

- jurisprudencja musi odnosić się do wyników nauk psychologicznych, mając na uwadze to, że socjopatia ma charakter patologiczny, który wyraża się w defektach moralnych, społecznych oraz trudności i niemożności dostosowania się do życia w społeczeństwie;
- według wyników badań (szczególnie anglosaskich), socjopatia podpada pod zakres psychopatii;
- bez wątpienia, obok neuroz, psychoz, psychopatii, jako przyczynę natury psychicznej do podjęcia i wypełnienia obowiązków małżeńskich, wliczyć można psychopatię osobowościową, która charakteryzuje się zachowaniem biernym w stosunku do wymagań. Jeśli chodzi o funkcjonowanie społeczne, objawia się to w pierwszych latach dorosłości i obecne jest na różnych płaszczyznach życia. Objawy zaburzenia występują w sposób wyraźny lub niewyraźny i wykazują trwałe braki na gruncie społecznym. Osoby obciążone tego typu zaburzeniami, wykazują się pasywną i ukrytą agresywnością, a także uniemożliwiają innym ich funkcjonowanie. Bardzo często są zależni lub brakuje im pewności siebie i wiary w siebie samych;
- jest pewne, że w życiu małżeńskim, rodzinnym i społecznym najważniejsza jest komunikacja, ponieważ jest ona podstawą wszystkich relacji interpersonalnych. Osoba zaburzona antysocjalnie jest bierna, agresywna, odrzuca dialog, zarówno przed, jak i po zawarciu małżeństwa. Cechy osobowości zaburzonej antyspołecznie tworzą trwałą i poważną przyczynę psychiczną, i mogą przyczynić się do zniszczenia życia małżeńskiego. Ponieważ w życiu małżeńskim narastają trudności i cierpienia, które prowadzą do nieszczęścia. Bez wątpienia, tej rodzaj zaburzenia osobowości czyni kontrahenta niezdolnym do podjęcia obowiązków w momencie za-

⁴⁰ Dec. c. Lopez-Illana z dn. 10.03.1998; dec. c. Boccafolo z dn. 17.02.2000 roku oraz 13.07.2000, RRDec. vol. XCII.

warcia małżeństwa. Aby niezdolność psychiczna kontrahenta czyniła małżeństwo nieważnym, zaburzenie to powinno być poważne, pewne, istniejące w czasie wyrażania zgody na małżeństwo.

Argumentację zawartą w sentencji c. Lopez-Illana potwierdzają także inne wyroki rotalne: c. Stankiewicz, dec. z dnia 26 marca 1981, RRDec., vol. LXXIII, pp. 171s., n. 7; c. Bruno, dec. z dnia 19 lipca 1991, *ibid.*, vol. LXXXIII, pp.466s., n. 6). Sentencje rotalne odnoszące się bezpośrednio do osobowości dyssocjalnej są nieliczne. Zaś praktyka sądowa wskazuje, że orzeczenia stwierdzające nieważność małżeństwa, z tytułu antysocjalnego zaburzenia osobowości, jako przyczyny psychicznej, potwierdzonej przez biegłego⁴¹, są coraz powszechniejsze.

ZAKOŃCZENIE

Osobowość dyssocjalna jest poważnym i trwałym zaburzeniem, które w klasyfikacji ICD-10 określane jest jako zaburzenie, które charakteryzuje się dużą niewspółmiernością między zachowaniem a obowiązującymi normami społecznymi. Etiologia tego zaburzenia jest złożona. Podkreśla się, że czynnikiem mającym wpływ na powstanie anomalii są różnego rodzaju patologie rodzinne, uwarunkowania genetyczne oraz nieprawidłowe wzorce moralne i środowiskowe. W zależności od dominujących wzorców zachowań, osobowość antysocjalna dzieli się wewnątrznie na kilka rodzajów.

Definicje zaburzeń dyssocjalnych mają charakter deskryptywny i opierają się na wyliczeniu głównych cech i zachowań osoby zaburzonej. Istotą tej anomalii psychicznej jest niezdolność do nawiązywania trwałych i głębokich relacji interpersonalnych, brak empatii, poczucia winy, sadyzm, impulsywność, nieumiejętność planowania, nieprzestrzeganie zasad społecznych (często przejawiające się w łamaniu

⁴¹ Zob. dec. c. Boccafola z dnia 13 lutego 2000, RRDec., vol. XCII, s. 178, n. 7: *In aliquibus casibus, periti insigniunt praesentiam ulterioris ac gravioris anomaliae quam huius immaturitatis psycho-affectivae, scilicet psychopathicam deordinationem personalitatis tamquam causam nupturientis incapacitatis assumendi onera essentialia coniugalita. Nam secundum scholam psychiatrici germanici K. Schneider, psychopathia definiri posset ut vitium personalitatis, vel melius, ut disaequilibrium ipsarum personalitatis structurarum (instinctivae, volitivae), quod commonstratur abnormi agendi ratione propter quam patitur aut psychopathicus ipse (et tunc agitur de psychopathia „neurotica”), aut communitas in qua psychopathia „sociopathica”.* Zob. także c. Egan z dnia 29 maja 1976, RRDec., vol. LXVIII, s. 239, n. 9.

prawa), nieodpowiedzialność. Powyższe cechy, utrwalone w osobowości, niewątpliwie mają wpływ na rozeznanie oceniające kontrahenta i podjęcie przez niego istotnych obowiązków małżeńskich, wśród których, jak zostało to wyżej opisane, wymienia się przede wszystkim trzy dobra augustyńskie: *bonum prolis, bonum fidei, bonum sacramenti*.

W dowodzeniu nieważności małżeństwa z tytułu kan. 1095 KPK, gdzie przyczynę psychiczną stanowi zaburzenie antysocjalne, niezwykle ważną wydaje się rekonstrukcja historii osobowości strony dotkniętej tą anomalią, przy uwzględnieniu zwłaszcza czynników rodzinnych i środowiskowych, w których przebiegał jej proces wychowawczy (nierzadko z epizodami przestępczymi). Naturalnie, niezbędna będzie także opinia biegłego, która nie powinna pozostawiać wątpliwości co do tego, czy cechy osobowości kontrahenta dotkniętego niezdolnością stanowią trwałą przeszkodę psychiczną, czy są tylko trudnością charakterologiczną. Co ważne, sędziowie rozpatrujący tego typu sprawy, muszą zachowywać ostrożność i być wnikliwi w ocenie, ponieważ zdarza się, że osoby zaburzone antysocjalnie sprawiają wrażenie świetnie przystosowanych do współczesnych realiów życia.

Występujące obecnie różnorakie patologie rodzinne, moralne i społeczne sprzyjają etiologicznie rozwojowi zaburzeń dysocjalnych, dlatego wydaje się, że anomalia ta jako przyczyna *incapacitas* będzie coraz częściej obecna w jursprudencji lokalnej oraz rotalnej.

Il disturbo antisociale di personalità come causa psichica di nullità del matrimonio. Riassunto

La personalità dissociale è un serio e duraturo disturbo, che nella qualificazione ICD-10, viene descritta come disturbo che si caratterizza con una grande non commensurabilità tra il comportamento e le vigenti regole sociali. L'etiologia di questo disturbo è molto complessa. Si sottolinea che i motivi che scatenano questa anomalia possono essere diverse patologie familiari, la tendenza genetica e anche esempi morali e ambientali non adeguati. Di conseguenza i fattori dominanti della personalità antisociale si possono dividere internamente in tanti tipi. I disturbi dissociali si possono definire sulla base dei caratteri e dei comportamenti della persona disturbata. I punti cruciali di questa anomalia psichica sono l'incapacità di allacciare profondi rapporti interpersonali, la mancanza di empatia, il senso di colpa, il sadismo, l'impulsività, l'incapacità di progettare, la mancanza di rispetto delle regole sociali (spesso evidente come l'infrazione del codice), l'irresponsabilità. I sopra elencati punti, consolidati nella personalità, hanno senza'altro influenza nel riconoscimento del contraente e nello svolgimento dei suoi doveri matrimoniali, tra questi si nominano prima di tutto

i tre beni augustiani :bonum prolis,bonum fidei,bonum sacramenti. Nella motivazione dell'annullamento del matrimonio secondo il titolo can.1095 KPK dove il motivo psichico è il disturbo antisociale, è molto importante la ricostruzione della storia della personalità della parte toccata da questa anomalia, prendendo in considerazione i motivi familiari e ambientali nei quali si è svolto il percorso di educazione (spesso con esempi di reato). Logicamente è necessaria anche l'opinione di un perito, la quale non dovrebbe lasciare il minimo dubbio che i segni della personalità del contraente toccato da questo disturbo sono il motivo psichico permanente e non solamente la difficoltà del carattere. E' importante che i giudici che si occupano delle cause di questo tipo stiano attenti e siano molto perspicaci nel giudicare, siccome capita che persone con il disturbo antisociale sembrano essere perfettamente adattati alla realtà della vita. Esistono vari tipi di patologie familiari, morali e sociali che favoriscono lo sviluppo etiologico dei disturbi dissociali, per questo sembra che questa anomalia come motivo di incapacitas sarà più spesso presente nella giurisdizione della Rota e nelle pratiche dei tribunali ecclesiastici.